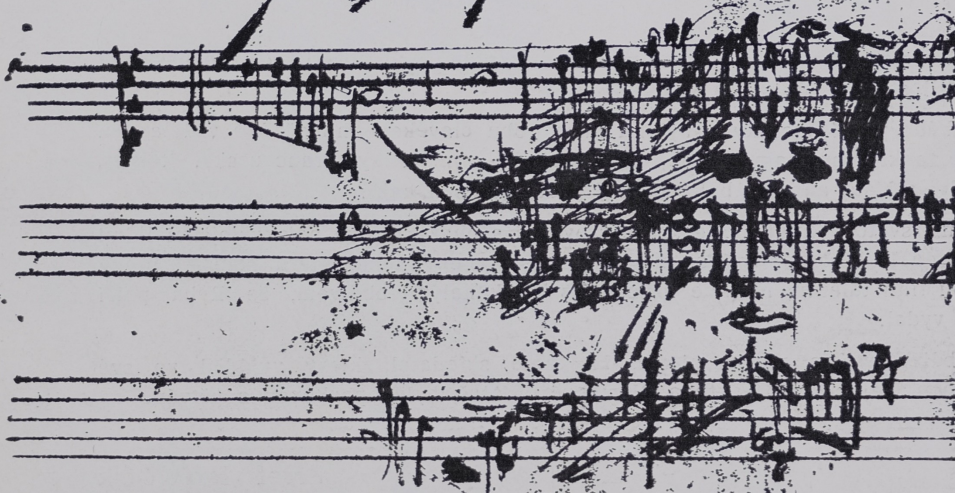

STÁTNÍ DIVADLO V OSTRAVĚ 1984

Josef Bonák:

Noční pastýř

TALENT A NÁROD

Každé ohlédnutí zpět proti toku času, každé setkání se životem velkých mužů vnucuje člověku řadu otázek. Mezi nimi i jednu zdánlivě okrajovou: které národy své talenty nejvíce hýčkají? Poměrně snadno zjistíme, že jsou to kupodivu národy velké, ty, které mají talentů nejvíce; zřejmě poučení staletími, že právě toto bohatství, které se obrozuje, neztrácí léty hodnotu, nerozpadá se — a když, tak jen proto, aby se stalo úrodnou prstí, nutnou pro vznik nových talentů.

Můžeme být spokojeni, když se z tohoto hlediska podíváme na dějiny našich národů? Kolik talentů tato země zrodila a kolik jich skončilo uštváno, ubito a zničeno. Mnozí z nich k tomu bezpochyby přispěli sami svými osobními dispozicemi. Ale vina bývá zřídka jen na jedné straně.

Kde nechybělo pochopení pro talent, chybělo často pochopení pro běžné lidské chyby. A naopak, kde se zrodilo lidské srozumění, mýjelo se často s porozuměním velikému talentu. A popravdě řečeno, málokterý člověk se zrodí jako velký talent i velký charakter. Jak míní R. Rolland: „Vady velkého člověka nejsou jen důsledky okolností, jsou jakýmsi výkupným za jeho génia, tento dar nebes není lehký, neboť je navalen na bedra ubožáka stejného jako my, hrdého a zároveň poděšeného tím, že jej nese.“

Setká-li se velikost lidská i umělecká v jedné osobě, stěží nechává okolní svět lhostejným.

Snad někde tady byl prvotní impuls k tomu vytvořit dramatický portrét muže, který se mi takovou osobností zdál. V našem století, tak shovívavém k vadám charakteru, jež úsměvně nazýváme „lidskostí“, v dobách, kdy se krutost stává téměř samozřejmostí a laskavost s dobrotou jsou považovány téměř za hloupost, se nám zdá Jakub Jan Ryba mužem neuvěřitelného života i charakteru.

Jeho osobnost je vzácně celistvá od prvních mužných let, od chvíle, kdy je vůbec možno hovořit o hotovém charakteru člověka. A znovu si musíme uvědomit, jak blahodárné pro rychlé zrání charakteru jsou tíživé okolnosti v mládí. S pokorou a poslušností, která je Rybovi samozřejmou ctností všude tam, kde jde o vyšší než osobní cíl, opouští vytyčenou dráhu a jde učit na zapadlou venkovskou školu. Jeho talent ho mocnou silou pudí po všechna léta k hudbě, ke komponování. Ví, že je samoukem, že by jeho nadání potřebovalo i zasluhovalo odborného a soustavného vzdělání. Ale ví také, že jeho zisk by byl ztrátou pro jeho blízké. Určení, které dobrovolně přijal, zvládá tedy neuvěřitelnou pílí a sebevzděláním.

Poctivost a opravdovost, s níž vykonává všechno, čeho se podjal, se nám dnes mohou jevit pošetilými. Ale nesvědčí to spíše o naší povrchnosti než o jeho pošetilosti?

Je třeba říci, že nešlo o povolného venkovského prostáčka. Ryba byl na svou dobu člověkem mimořádně vzdělaným. Uměl kromě rodného jazyka — a to nebylo tenkrát ani samozřejmé, ani snadné — německy, francouzsky, italsky, latinsky, řecky, znal, četl a miloval filozofy, zvláště antické, byl vzdělaný pedagog i muzikant.

Ovšemže nesnese srovnání s největšími génii světové hudby. Ale snese srovnání s charakterově nejskvělejšími lidmi našich dějin. Je to málo? A jestliže má pravdu R. Rolland, tvrdící, že znetvoření géniova charakteru pochází právě z reakce průměrné bytosti na tu nadměrnou tíhu talentu, musíme přiznat s neskonalým obdivem, že Ryba patří k charakterům nejsilnějším, jaké náš národ vydal.

A s neskonalou lítostí, která se k tomu obdivu pojí, si uvědomujeme, že tento skladatel, který vyjádřil ve své „České mši vánoční“ našeho národního ducha stejně jako Smetana, Němcová či Aleš, byl nepochopen a uštván.

Josef Bouček

přetištěno z programu pražského Národního divadla

Z REŽISÉROVA ÚVODU

Kdo je to Jan Jakub Ryba. Historii známe. Ve hře tvoří úběžník — nervové centrum, kam se všechny problémy sbíhají. On je měřítkem jednotlivých situací, on limituje ostatní postavy, konfrontuje jejich morálku a etiku. Jeho tragický osud odpovídá na klíčovou otázku — co je to vlastně český úděl. Právě on vede svůj osamocený, tvrdohlavý a často vyčerpávající zápas za právo na svobodu myšlení, na svobodu individua, bez plakátových proklamací, svou tvorbou, svými pedagogickými ambicemi, ve svém zápase s Kašparem Zacharem. Je to složitá postava, procházející složitým vývojem. Naším zájmem by mělo být vytvoření našeho Ryby, tak, jak cítíme jej a jeho problém z naší zkušenosti, z našeho bezprostředního poznání.

Ryba se realizuje ve dvou základních rovinách:

1. Ryba a svět.

Svět, který reprezentuje na jedné straně Zachar, Pokorný, Ulovec, Ulovcová, Kazdová, Hamplová, svět, který chce Rybu zlomit, dostat ho na kolena a zařadit ho mezi obecný, poslušný průměr. Je to svět stálého napětí a trvalých, průběžně narůstajících zápasů. Na druhé straně stojí skupina, která Rybu chrání a obhazuje, respektuje jeho osobnost, reprezentovaná Tichým, Tichou, Aničkou, Pavlou a Ježkem. Sledujeme-li vývoj hry z tohoto pohledu, pak si uvědomujeme, že jedna část Rybova života je série na sebe navazujících střetnutí a konfliktů, jejichž autorem je především Kašpar Zachar. Proti čemu se vlastně Ryba bouří? Proti každé tehdejší despocii, poručníkování, pokořování, manipulaci. Za právo na svobodu myšlení a jednání, za svobodu individua ve všech oblastech lidského života. Ryba se bouří proti dogmatickosti církve, nadřazenosti, proti jednou provždy zjištěným a určujícím pravdám. Samozřejmě ne ve slovních proklamacích, ale v konkrétních stannoviscích, konkrétním jednání.

2. Druhá rovina — Ryba a jeho soukromí.

U Ryby se obě roviny úzce prolínají. V této oblasti dominují Anička na jedné straně a Pavla na straně druhé. Ty vytvářejí to vzrušující, napjaté silové pole, v němž se Ryba složitě orientuje a pohybuje. Tyto dvě ženy jsou jeho velké lidské dilema. Všechny Rybovy intimní scény jsou neobyčejně potřebnou protiváhou ke scénám Rybových zápasů a umožňují interpretovat Rybu ve složitých osobních situacích, vyhnout se nebezpečí idealizace postavy.

Rybův vztah k oběma ženám je silně diferencovaný, Anička to je realita života: zápas a hádky na jedné straně, krátké okamžiky harmonie a touhy na straně druhé. Ale Anička je taky odpuštění, schopnost bojovat a stále překvapující přitažlivost ženy.

Jestliže Pavla žene a provokuje Rybu k nezávislosti, k odmítnutí kompromisů ve prospěch talentu a jeho poslání, potom Anička, drcena jejich sociální situací, vybízí Rybu ke kompromisům, které mají jejich životní situaci ulehčit.

Pavla jako by vracela Rybovi kus jeho vlastní minulosti, období velkých plánů, touhy zařadit se do proudů evropské hudby, změřit síly s nejlepšími. Pavla, to jsou nové prameny inspirace, které ho vzrušují a obnovují jeho tvůrčí síly. Proto tak bolestně prožívá její odjezd, když si uvědomí, co a koho ztrácí.

Oblouk Rybova vývoje se do vyšetřování udržuje v mírně stoupající tendenci. Samotné vyšetřování je poslední velká Rybova satisfakce. Pak se jeho křivka prudce lomí. Ti, kteří měli možnost

ho obhajovat, odcházejí a Ryba vyčerpaný, opuštěný, bez záštity neunesla svou situaci a spáchá sebevraždu.

Přímým protihráčem Ryby je Kašpar Zachar, a to nejen ve smyslu dramatickém, ale i filozofickém a ideologickém. Kašpar Zachar se pokládá za hlavního obhájce nejen víry jako takové, ale všech základních hodnot. Jeho pojetí boha a církve se redukovalo na princip moci a mocenských zájmů. Je to obrana dosaženého a sobě přizpůsobeného vrcholu, který Zachar střeží svými mocenskými prostředky. V klíčovém dialogu s Česaným se nejvíce odhaluje podstata Zacharovy filozofie a jeho pojetí boha. Proti Česaného bohu — tvůrci, reprezentantu lásky a milosrdenství — stojí Zacharův bůh moci a strachu, drtící každý odpor a diktující poslušnost. Okruh Zacharova lidského společenství, tedy svět, který spravuje, kterému vládne, je udržován na platformě zdogmatizované ideologie moci a všechno, co se přičí tomuto pojetí, co se vymyká z této obecné normy, je zatraceno. Požadavek svobodného myšlení je pro Zachara největší hrozbou. Proto Zachar mobilizuje všechny síly, manipuluje všemi prostředky, aby Rybu zastavil a srazil na kolena. Když všechny pokusy a prostředky selžou a Zachar prohrává akci, kterou sám vyvolal a od které tolik očekával — vyšetřování Ryby, uvede do pohybu Pokorného, nejbrutálnější sílu své strategické zálohy. Jeho pozdější pokus anulovat dopis adresovaný vlastní vrchnosti, který má rozhodnout Rybův osud, je jenom poslední tragické gesto, které nic neřeší.

Všechno by bylo ovšem příliš jednoduché, kdyby Zachar byl tak jednoznačně černý. Naštěstí je Zachar postava daleko bohatší a zajímavější. Pohybuje se mezi vlastní představou svého poslání a jeho realizací a vnitřním, tajemným obdivem k Rybovi, kterého se nemůže zbavit. Ryba je Zacharův komplex a ten vede Zachara k řadě problematických rozhodnutí. Sledujeme-li pozorně vývoj tohoto vztahu, uvědomujeme si, jak každé střetnutí s Rybou prohrává. Jak se sám zaplétá do sítě svých intrik, a jak se snaží pro své plány získat i ostatní. Nakonec se stává jeho jediným spojencem — a to je ten největší paradox — bezohledný Pokorný, jdoucí tvrdě za svou kariérou.

Zachar se prakticky pokouší udržet, co je neudržitelné. Chce zabránit vývoji, pokroku, přirozené touze člověka po svobodném sebevyjádření, po vlastním chápání světa a jeho uspořádání.

Radim K o v a l

STÁTNÍ DIVADLO V OSTRAVĚ, NOSITEL ŘÁDU PRÁCE

JOSEF BOUČEK

NOC PASTÝŘŮ

Režie: Radim Koval, nositel vyznamenání Za vynikající práci

Výtvarník scény: Otakar Schindler j. h.

Výtvarník kostýmů: Kristýna Novotná j. h.

Scénická hudba: Zdeněk Šikola j. h.

Dramaturg: Vojtěch Kabeláč

Klavírní doprovod: prof. Vladimír Čech — Magda Podjuklová

Vedoucí výroby a technického provozu: ing. Ivan Bílek, vedoucí dekoračních dílen ing. Otto Gruszka, vedoucí výroby kostýmů: Eliška Zapletalová, jevištní mistři: Jan Benek, Zdeněk Václavek, mistr osvětlení: Oldřich Malý, mistr elektroakustiky: Bořivoj Wojnar, mistr vlásenkárny: Vojmil Nytra, mistr rekvizitárny: Eva Wiesnerová, mistr garderoby: Zlata Nezhybová.

Jakub Jan Ryba, kantor a muzikant		Jan MILLER
Anna Rybová, jeho žena		Jitka SMUTNÁ
Kašpar Zachar, rožmitálský farář		František ŠEC
František Česáný, kaplan		Jiří ČAPKA
Tichý, správce panství		zasloužilý umělec Miloslav HOLUB
Tichá, jeho žena		Eva KAPLEROVÁ
Pavla, jejich dcera		Marie LOGOJDOVÁ
Pokorný, radní		zasloužilý umělec Karel VOCHOČ
		zasloužilá umělkyně
Pokorná, jeho žena		Zora ROZSYPALOVÁ
Ježek, starosta		Stanislav MALÝ
Ulovec, vysloužilý		Jan FILIP
Ulovcová		Jana LUKEŠOVÁ
Hamplová		Irena ROZSYPALOVÁ
Kazdová		Dagmar VESELÁ
Kreuzenfeld, krajský školní komisař		Vladimír MÍLEK
Jan Malbohan, zámecký písař		Slavoj SCHINDLER

Spoluúčinkuje Ostravský dětský sbor, sbormistr prof. Jaromír Richter

Představení řídí: Soňa Francová

Text sleduje: Věra Kohoutová

**PREMIÉRA DNE 10. LISTOPADU 1984 V DIVADLE Z. NEJEDLÉHO
V RÁMCI ROKU ČESKÉ HUDBY**

JAKUB JAN RYBA

Jakub Jan Ryba je nesporně vrcholným zjevem mimořádně závažné a ve světě ojedinělé kulturní linie, kterou představovali čeští muzikanti — kantorů. Je nutné si uvědomit, že při tehdejší obecné neznalosti čtení a psaní byla hudba a zpěv nejrozšířenějším kulturním projevem, který spojoval široké lidové vrstvy a dával základ k vytvoření národního povědomí. Pramenem byli venkovští kantorů, kteří, díky svému vzdělání, vychovávali početné generace muzikantů a zároveň se často uplatňovali jako skladatelé. Jejich zásluhou vyrostla v našich zemích překvapivě početná plejáda instrumentalistů i skladatelů, kteří se právě v 18. a 19. století prosadili v celé Evropě a zasloužili se tak o přízvisko naší země — „konzervatoř Evropy“. Na skladatelské tvorbě kantorů-varhaníků je možno také vysledovat proces postupné proměny původní italské barokní hudby v hudbu stále více ovlivňovanou lidovou melodikou. Tak nepřímou vstupuje lidová píseň do českého hudebního vývoje. A jak poznamenává Zd. Nejedlý v monografii o Smetanovi, přispěl český kantor nemalou měrou k vytvoření samostatné a svérázné české hudební mluvy, jak k nám promlouvá z díla našich klasiků B. Smetany a A. Dvořáka.

Jakub Jan Ryba svým původem a především vlastním životem a tvorbou je příznačným zjevem pro tuto dobu. Narodil se 16. října 1765 v rodině venkovského kantora, byl jedním ze šesti dětí, jeho dědeček byl rovněž kantorem a muzikantem. Není proto divu, že Jakub je od útlého mládí obklopen hudbou a nejrůznější hudební nástroje ho zaujaly již v dětství. Venkovský kantor, existenčně odkázaný v té době na desátky, které měli odvádět škole rodiče, musel hledat přílepku při hraní na varhany či jiné příležitostné muzicírování, které dávalo možnost dalšího výdělku. Proto byly také kantorské poměry jedny z nejnuznějších v té době a je obdivuhodné, že právě z těchto kruhů vyrostlo tak početné procento vzdělaných českých

vlastenců. Jakubův otec přešel v roce 1770 do Nepomuku jako výpomocný učitel a varhaník. Zde také malý Jakub začal navštěvovat školu. Spory mezi hlavním učitelem a jeho pomocníkem tak našly svůj terč — a tím se stal Jakub. Pro dokreslení skutečného stavu tehdejšího školství citujeme část veršovaného životopisu, ve které Ryba v roce 1806 na toto období vzpomíná:

Do školy mne vedl otec,
jížto vzhled byl jak psí kotec;
Zdi co komín vyhlížely,
Sem tam v úhlech houby cely:
Okna dvě půl zahadřena,
K tomu pevně zamřížena;
Půda z cihel vyborně
Husím trusem vydlážděna —
Čenichám až potud puchy,
Jenžto draly živní duchy!
Slovem: smrad, kouř, horko, zima,
Čehož nezakusil ni Klíma,
Třely na mysle nám mocně.
Při tom před očima hrozně
Školní mučení se jeví —
Běda tomu, koho trefí!
Metla vždy se v škopku močí,
Jiná po hřbetech se točí;
Školní kovy po zdích chřestí —
Na polínku dítě vřestí.
To mně nešlo, věru, k duhu,
Zvlášť když nebyl den bez pruhu.
Neb pán kantor, příjmím Strejček,
Na mne byl co dravý sejček;
Ctil mne stále: Hloupým Kubou,
Troubou, mezkem, býčí hubou. . .
Dejž mu Pán Bůh nebe! žádám.
Těž i nebi díky vzdávám,
Že jsem vyšel bez mrzáctví
z toho kantorního panství. . .

Podle dochovaných historických materiálů byl Ryba žákem bystrým, vzdělaným; již v Nepomuku se naučil základům latiny a řečtiny a seznámil se s veškerou dosažitelnou vlasteneckou literaturou, ze které ho nejvíce zaujaly národní kroniky. O jeho hudebním vzdělání svědčí i zpráva, že byla v Nepomuku provedena jeho skladba *Salve*, inspirovaná dilem K. Dittersdorfa.

Zcela nový svět mu otevřela studia na pražském piaristickém gymnáziu, kam nastoupil v roce 1780. Bezmezně okouzlen skladbami Heydnovými, Bachovými, Koželuhovými a Vaňhalovými věnuje každou volnou chvíli opisování těchto děl a jejich studiu a s příznačnou nezdolnou pracovitostí a pohotovostí skládá desítky vlastních skladeb nejrozličnějších žánrů. Rok 1783 s otevřením Nosticova divadla přibližuje Rybovi další zázrak — divadlo. Ve svých pamětech vzpomíná: „Tehdy jsem často navštěvoval divadlo. Měl jsem málo peněz, takže jsem si mohl zaplatit jen třetí přízemí. Ale i tak jsem byl asi nejpozornějším návštěvníkem. Abych se mohl nerušeně celým srdcem a duchem oddat harmonii, halil jsem se do pláště tak, že se zúčastnil jen sluch. Často už bylo okolo mne prázdné, když jsem se probral ze sladkého snění. Snad by to byla nejkrásnější smrt, kdybych zemřel v tomto stavu. Jak zázračná je síla hudby! Divadlo mi nebylo místem, kde bych si ukracoval dlouhou chvíli. Bylo mi nejrozkosnější školou, kde jsem poznával krásu hudby, snažil jsem se ji osvojit; a je mi jí podnes i při krátkém zájezdu do Prahy, kde prodlévám vždy několik dní v roce, horlivě navštěvuji chrámy a divadla a také komorní hudbu.“

V roce 1785 povolává otec Rybu zpět, nemá již dost prostředků, aby ho mohl podporovat na studiích a navíc, v Nepomuku se uvolnilo místo učitele. Ryba s pokorou a láskou k rodině, která je mu vlastní po celý život, odchází z Prahy, a tím také končí jeho velký sen o umělecké kariéře.

Rokem 1788, kdy nastupuje jako učitel v Rožmitále, začíná poslední a nejdramatičtější ka-

pitola Rybova života. V tenkráte poměrně velkém městečku (Rožmitál měl za Rybova života 4 000 obyvatel) převzal naprosto zanedbanou školu, kterou před jeho nástupem navštěvovalo pouze 67 dětí. V krátké době dokázal Ryba řadu pedagogických úspěchů, za které se mu dostalo mnoha uznání z nadřízených úřadů. Ryba jako pedagog byl skutečným novátorem osvětené doby. Jeho úspěchy na tomto poli ještě podtrhuje skutečnost, že musel neustále bojovat s farářem Zacharem, který byl duchovním představitelem školy a horlivým zastáncem církevních dogmatických praktik. V roce 1790 se Ryba oženil s dcerou rožmitálského purkrabího Annou Legerovou, se kterou měl třináct dětí, z nichž šest zemřelo krátce po narození. Početná rodina Rybovy existenční starosti ještě znásobila, ale i tak dopřál všem dětem na tehdejší dobu mimořádné vzdělání. (Například syn Josef se stal slavným očním lékařem, balneologickým badatelem a odborným spisovatelem.) Při všech štvanicích, které na něho pořádá podprůměrnost okolí, zůstává Ryba i nadále nadšeným vychovatelem mladé generace a především skládá (je autorem více než 1 400 skladeb), hudební tvorbou se zabývá i teoreticky a některé jeho úvahy znějí i dnes překvapivě moderně: „Skladatel — uvažoval jsem dále — musí ve všem napodobit řečníka, chce-li působit na duši. Řečník, chce-li hluboce zapůsobit na mysl, musí napřed dobře znát své posluchače. Rozděluje si je pak na různé vrstvy. Jinak musí mluvit k dětem, jinak k nevzdělaným lidem, jinak k lidem menšího vzdělání, jinak k posluchačům vzdělaným a jinak k učeným. A u všech velmi rozdílných skupin posluchačů má řečník vyvolat též účinek: má své posluchače úplně přesvědčit o pravdě a duše naklonit pravdě tak, aby cítily mravní pravdu, aby o ní přemýšlely a podle ní jednaly. Z tohoto hlediska nepřednáší řečník své pravdy suše, ale snaží se, aby je všemožně ozdobil a lákavě vyobrazil. Ale největším a nejmocnějším kouzlem působí jeho přednáška tehdy, když to, co vykládá, také plným srdcem cítí; v tom spočívá přitažlivá síla,

tajemná náklonnost duší, úžasná moc, jež v okamžiku pohne celé shromáždění k nejušlechtlejším činům. Co jde od srdce, jde k srdci.

Krátce — je nutné, aby skladatel uměl promluvit k různým srdcím, a to se stane tehdy, když skladby vytrysknou opravdu z nitra skladatelova. Tak jsem uvažoval o hudbě a rozhodl jsem se, že své skladby budu psát podle těchto zásad. Zkoumal jsem své posluchače a zjistil jsem, že všichni jsou laikové v hudbě, tedy pomyslel jsem si — budeš psát pro laiky a pozdvihneš je k vznešenému. Jak jsem již řekl, jinak je třeba psát pro skutečné a cvičené hudebníky — také srozumitelně — a je nutné psát jinak pro obyčejné posluchače. Těch je jistě tisíckrát více než cvičených; co je platné skladateli, uspokojí-li svými skladbami přísného slohu v pravém slova smyslu dva posluchače mezi dvěma tisíci a ostatní odcházejí bez požitku. Přísný soudce umění, dopřej radost také slabším a neobávej se nevhodně, že by tvůj přísný sloh tím ztratil na lesku. Ty píšeš pro nás, kteří tvá mistrovská díla známe a umíme procítit, ale my píšeme pro dav, který tak připravujeme, aby dovedl vnímat i tvoji mistrovskou hudbu.“

Postupně se Ryba vzdaluje svým několika málo přátelům, uzavírá se do světa hudby a anticých filozofů, které také překládá. Nemocný, uštvaný Ryba ukončil dobrovolně svůj život 8. dubna 1815; vedle umírajícího Ryby byla nalezena Senecova kniha o stoické životní filozofii, jejíž základní poslání —: „Život není ničím velkým, žijí všichni otroci, všechna zvířata; veliké jest čestně, moudře a statečně zemřít“ — je snad jen částečným vysvětlením posledního tragického a tajemného činu Jakuba Jana Ryby.

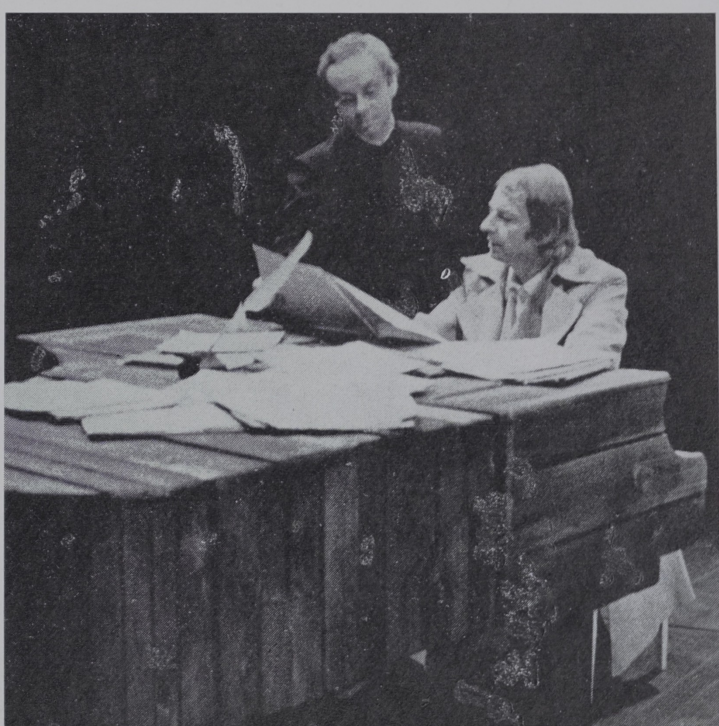
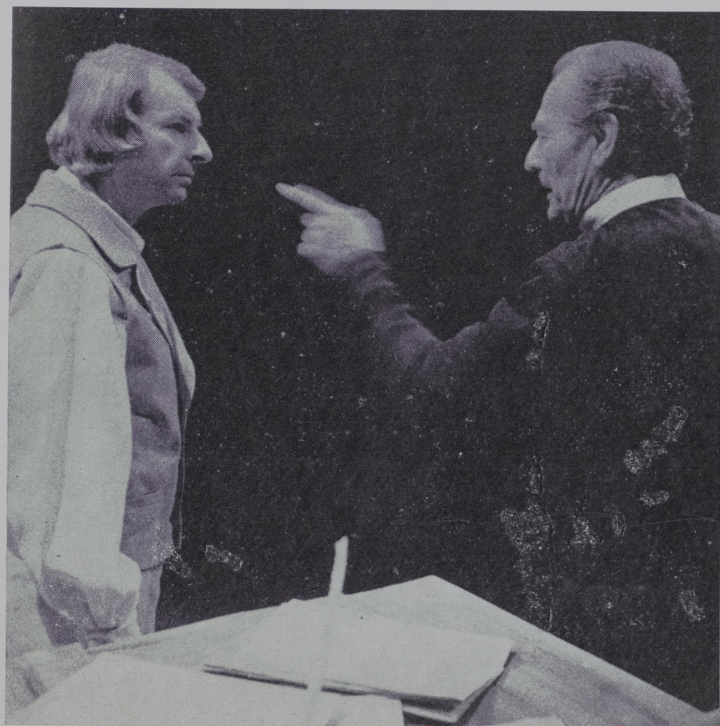
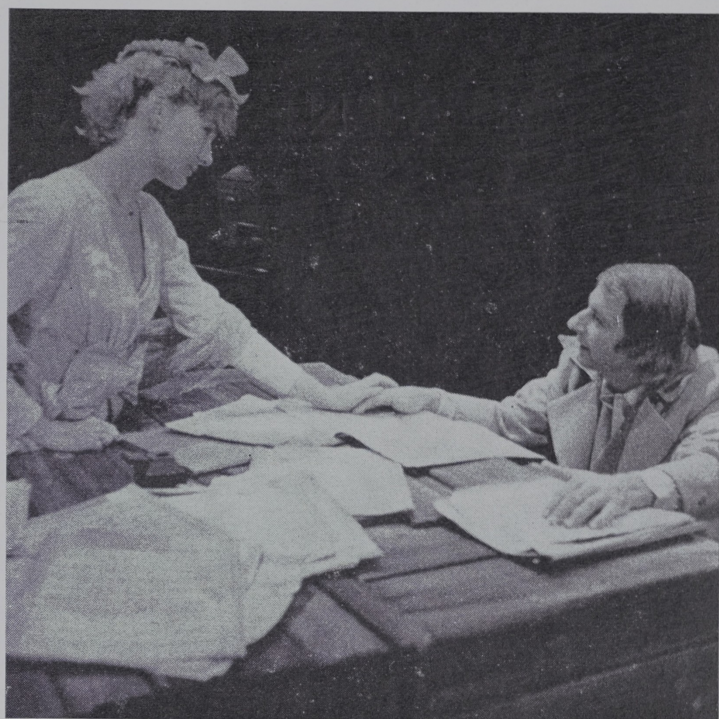
kb

Program vydalo Státní divadlo v Ostravě, nositel Řádu práce. Redaktor programu Vojtěch Kabeláč. Obálka Otakar Schindler, grafická úprava Mirek Tittler, fotografie Josef Hradil. Typografická spolupráce Marcela Havlíková. Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 21, Ostrava 1, Novinářská 7.

Povoleno odborem Sm KNV pod č. j. Kult. 1781/84—Ne—Ur—403/16

Cena programu 3 Kčs

Veškerá práva k provozování tohoto díla zastupuje DILIA Praha

STÁTNÍ DIVADLO V OSTRAVĚ
nositel Řádu práce
